

Každodennosť v novele Mikuláša Štefana Ferienčíka *Bratia*

Eva Palkovičová

PALKOVIČOVÁ, E.: Everyday Life in Mikuláš Štefan Ferienčík's Novella *Bratia* [Brothers]

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 68, 2021, no. 6, pp. 691-708

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.6.9>

ORCID ID: 0000-0002-5389-6539

Key words: Mikuláš Štefan Ferienčík, everyday life, Slovak Post-Romantic fiction, town idyll, national identity

The article is concerned with literary representations of everyday life in the novella by the Slovak author Mikuláš Štefan Ferienčík (1825 – 1881) *Bratia* ([Brothers] 1863). The novella critically addresses Romantic idealism which was at that time – in the 1860s – already perceived as outdated and lacking function and presents the reader with a new type of nationally conscious individual: a family-oriented middle class man, successful in his career and respected by the society. The protagonist of the novella does not understand his national identity as an abstract spiritual value, but makes it a part of everyday situations (during meals, events, in shaping family relationships). By doing so, he also helps build national awareness in other characters in the novella. M. Š. Ferienčík not only offers his readers a practical example of how to combine personal happiness with the imperative of building the national society, but also a new solution to the key problem of Slovak Romanticism – “the embracement of the spirit and matter”. The article draws on the category of everyday life as conceptualised by the American literary scholar Rita Felski. In her view, everyday life is a sphere of human activities characterised by the domestic space, cyclical time and the modality of habit.

Kľúčové slová: Mikuláš Štefan Ferienčík, každodennosť, slovenská postromantická próza, meštianska idyla, národná identita

Ked' Oskár Čepan uvažoval v roku 1974 o premenách „ducha a predmetnosti“ v slovenskom romantizme, na záver rovnomennej štúdie konštatoval, že po revolúcii 1848/1849 sa nádej na ich vzájomné „objatie“ rúca: „Porevolučná prax a najmä ďalšie, šesťdesiate roky, plne potvrdili, že každé zrelativizovanie individuality a duchovného princípu v romantizme nevyhnutne viedlo ku kompromisom s predmetnosťou, s realitou. Táto orientácia sa neskôr stala ideovou základňou kompromisného prakticismu tzv. matičných rokov“ (Čepan 1974: 112-113). V roku 1993 v štúdiu *Rázdelia romantizmu* doplnil toto tvrdenie poznámkou, že dôsledkom tohto „kompromisu“ bola v šesťdesiatych rokoch 19. storočia prevaha predmetnosti nad duchovnosťou, ktorú reflektoval aj literárny subjekt: „Niekdajší romantik sa už zbavoval tiaže svojho ‚nešťastného vedomia‘ a parodicky sa zmieroval s dobovou všednosťou. Typickou situáciou pozdného romantizmu sa stávalo obyčajné ‚chlebarsťvo‘“ (Čepan 1993: 79). Týmto konštatovaním O. Čepan svoj výklad ukončil, bez rozlíšenia, či v prípade uvedeného „chlebarsťva“ išlo len o bezduché zhromažďovanie majetku, alebo skôr o istý pragmatizmus pri rozvíjaní národného života. Nekládol si ani otázku o jeho rozmanitých literárnych reprezentáciách či procesoch, ktoré sprevádzajú absorbovanie všednej skutočnosti a každodennosti do literárneho textu. Pojem „chlebarsťvo“ a jeho rôzne významy a kontexty tak ostali otvorené pre ďalší literárny výskum.

Predmetnosť – každodennosť

Ťažkanie si na všednosť, hmotu, každodennosť spútavajúcu ducha bolo pevnou súčasťou romantického diskurzu, či už v umeleckých textoch, teoretických prácach alebo súkromných písomnostiach. Ján Kalinčiak napríklad v liste Samovi Bohdanovi Hroboňovi v roku 1846 napísal: „Myslíte si orla, ktorý smelým okom pozerá do nekonečnej ďalekosti priezračnej, nebeskej, ktorý trepe krídlami, chce vylieť nad svety a nemôže, bo je reťazami na zem okovaný: a máte stav môj. Duša snívá – a každodennosť jej sny morí, srdce letí a každodennosť mu krídla obstrihuje, myseľ ničí a prekážky a hate a každodennosť sa jej vysmieva i odberá bystrotu údom, vyhasuje oheň zrakov, zastupuje útlosť sluchu“ (Kalinčiak 1965: 275).¹ Každodennosť však nie je v textoch príslušníkov romantickej generácie definovaná konkrétne, ale skôr abstraktne, dosť široko a prekrýva sa s pojmami ako hmota, materiálnosť, svetáctvo, interesy, próza, všednodennosť. O. Čepan na základe svojho čítania romantických textov hovorí v tejto súvislosti aj o „neprekonateľnej tiaži hmoty“ alebo „banálnej každodennosti“.² To všetko sú synonymá, ktoré autori používali s negatívnym hodnotiacim znamienkom.

Odmietavý postoj ku každodennej realite sa objavuje aj v textoch, ktoré môžeme nazvať postromantickými, ale v porevolučnom období začínajú autori

1 Ďalším príkladom môže byť Andrej Sládkovič, ktorý v 106. slohe *Maríny* píše: „Vek náš je taká próza netrebná, že nič v ňom nemáš svätého; idea mu je snárstvo velebná a vo fabrikách boh jeho...“ V prepise Štúrových prednášok *O poézii slovenskej*, ktoré vyhotovil Ján Jaroslav Kmet, nachádzame tieto slová: „Svet celý po tieto dni do hlbkej prózy sa zamoril, takže teraz nič nevidno – len interesy a materiálnosť. [...] Národ náš, zo sveta sa tešiaci, lásku znajúci, musí i svet potešiť a láskou každého prsia nastrúniť!“ (Štúr 1987: 111). Ludovít Kubáni píše v liste Pavlovi Dobšinskému z roku 1852 o „kalužine svetskej prózy“ alebo „môjho ducha vo väzbách všednodennosti držiacych putách“ (Ormis 1965: 216).

2 O. Čepan uvažuje o tejto téme aj v dosiaľ nevydanom rukopise knihy *Rázdelia romantizmu* a upozorňuje i na fakt, že pojem „próza sveta“ prebrali romantici od Geoga Wilhelma Friedricha Hegla.

pristupovať ku každodennosti diferencovanejšie. Kým Ľudovít Kubáni sa v svojich prózach „parodicky zmieruje s dobovou všednosťou“, ako to formuluje O. Čepan, Mikuláš Štefan Ferienčík má k všednosti skôr pozitívny, rešpektujúci vzťah. Gustáv Zechenter-Laskomerský vo svojich črtách a humoreskách využíva najmä komický potenciál každodennosti (nie tragikomický ako Kubáni) a pri spomienke na každodenné detaily zo svojho študentského života a z mladosti sa uňho ozývajú aj nostalgické tóny. Viliam Pauliny-Tóth je zase eklektikom, ktorému nie je cudzie ani ironické, ani nostalgické, ani neutrálne hodnotenie a pragmatické akceptovanie všednej skutočnosti.

Literárne reprezentácie každodennosti sú pomerne difúznou a ťažko uchopiteľnou kategóriou, preto je dôležité zvoliť si metodologický nástroj na ich ohraničenie a identifikovanie. Pre stanovenie neutrálnej definície, ktorá by každodennosť ohraničila na istú konkrétnu sféru ľudského života s potenciálom stvárnenia v literárnom texte, sa ukazuje ako podnetná koncepcia americkej vedkyne Rity Felski, ktorá sa vo svojej výskumnej činnosti pohybuje na poli literárnej, estetickej a feministickej teórie a kultúrnych štúdií. V štúdiu *Vynájdenie každodenného života* (*The Invention of Everyday Life*, Felski 1999) vychádza z prác takých teoretikov a teoretičiek každodennosti ako Henry Lefebvre, Michel de Certeau, Agnes Heller, Alfred Schütz či Thomas Luckmann a ponúka užitočný súhrn ich náhľadov na danú kategóriu. Snaží sa pritom vydestilovať jej zásadné vlastnosti, pri ktorých vládne všeobecná zhoda bez ohľadu na to, či ku každodennosti pristupuje fenomenológia, sociológia, kultúrne štúdiá alebo feminizmus. Každodennosť situuje do súradníc takeého priestoru, času a modalít ľudského vedomia, ktoré sú charakteristické pre vybranú sféru života.

Typickým priestorom, v ktorom sa každodennosť odohráva, je domov. Hoci človek z tohto priestoru pravidelne odchádza, domov je bázou, do ktorej sa aj vždy vracia z mnohých iných miest, i keď rovnako každodenne navštevovaných (práca, obchod): „Tak ako samotný každodenný život, domov predstavuje bázu, samozrejmy základ, ktorý nám dovoľuje robiť nájazdy do iných svetov“ (Felski 1999: 22).³

Každodenný čas je cyklický: zahŕňa čas venovaný opakujúcim sa činnostiam, ako sú práca, odpočinok, príprava a konzumácia jedla, ale i starostlivosť o rodinu a potomstvo, ktoré zabezpečujú prežitie jedinca i ľudského rodu (Schütz – Luckmann 1984: 11). Ľudské vedomie zostáva pri týchto činnostiach v akomsi poloautomatickom, polovedomom stave, ktorý človeku umožňuje vykonávať nevyhnutné a opakujúce sa činnosti čo najefektívnejšie, aby mu ostával priestor i na aktivity, ktoré každodennosť prekračujú (náboženský a duchovný život, umenie, zážitky vymykajúce sa každodennosti) a tvoria opozitnú, ale rovnako dôležitú sféru ľudského života. Modalitu každodennosti preto R. Felski označuje ako zvyk.

Do kategórie každodennosti môže spadať aj sféra pracovnej činnosti, prostredníctvom ktorej človek uspokojuje svoje základné potreby, hoci sa pritom vzdaluje zo súkromného prostredia domova do prostredia verejného pôsobenia. Ak je však pracovná činnosť v literárnom texte zobrazená ako činnosť opakovaná, monotónna, automaticky vykonávaná a nezasluhuje si veľkú pozornosť postavy ani rozprávača, dá sa považovať za súčasť každodennosti, hoci má potenciál

694 fungovať aj ako priestor uvedomelého vnímania a sústredenej pozornosti, v ktorom sa každodennosť prekračuje. Práve opakujúce sa každodenné činnosti, ktoré človek vykonáva bez toho, aby ich vôbec reflektoval, budú spolu s každodenným priestorom domova tvoriť jadro mojej analýzy.

Mikuláš Štefan Ferienčík a jeho novela *Bratia. Obrazy zo života Slovákov*

Textovým materiálom, v ktorom budem analyzovať reprezentácie každodennosti, je Ferienčíkova novela *Bratia* z roku 1863. M. Š. Ferienčík (1825 – 1881) patril k najaktívnejším autorom, ktorí tvorili v šesťdesiatych rokoch. Významnou mierou prispieval do beletristicko-spoločenského časopisu *Sokol*, od roku 1863 bol redaktorom *Pešťbudínskych vedomostí* a v roku 1868 založil vlastný časopis *Národný hlásnik*, ktorý mal viac vyhovovať širokým ľudovým vrstvám slovenského publika. Napokon v rokoch 1878 až 1880 prebral aj redakciu *Orla*. Do uvedených periódik prispieval vlastnou básnickou, prozaickou, publicistickou i prekladovou tvorbou, z ktorej možno odčítať jeho estetický a národnobuditeľský program. Ferienčík sa vo väčšine svojich noviel snaží zaujať čitateľov zábavným alebo sentimentálnym príbehom, ktorého hlavné postavy sú národne uvedomelé, no nie rigorózne upnuté na prácu pre národ, a ich životy sú komplexom rôznych verejných a súkromných aktivít. Národná uvedomelosť postáv je súčasťou ich bežného, študentského či pracovného života a prirodzeným dôsledkom ich mravných, intelektuálnych a osobnostných kvalít. Do textov sa tak dostávajú aj dobové realie, autentické zážitky alebo osobné pocity autora, vďaka čomu patria jeho prózy v kontexte dobovej prozaickej produkcie k tým čitateľsky i vedecky zaujímavejším.

Najrozsiahlším dielom M. Š. Ferienčíka je novela *Bratia* s podtitulom *Obrázky zo života Slovákov*. Nielenže obsahuje mnohé podrobnosti z každodenného, súkromného i pracovného života postáv, ale svojou témou sa priamo venuje rozporu medzi idealizmom a pragmatizmom, čiže vzťahu medzi „duchom“ a „predmetnosťou“, ktorý stál v centre romantických diskusií o umení, politike, histórii či podobe slovenskej a slovanskej budúcnosti.⁴ Ferienčík sa snaží tieto otázky postaviť do nového politicko-spoločenského kontextu šesťdesiatych rokov a poukázať na nevyhnutnosť prehodnotenia dovtedajších stratégií v rozvíjaní národného života a literárnej tvorby.

Novela mapuje životné osudy dvoch bratov, Štefana a Janka, od ich študentských rokov po Štefanovu svadbu.⁵ Súrodenci sa narodili a vyrastali v horárni, kde je ich otec poľným. Neskôr odchádzajú na štúdiá do mesta, po vypuknutí revolúcie v roku 1848 sa vracajú domov. Potom si obaja nájdu zamestnanie ako úradníci novej vlády v inom mestečku. Janko si založí rodinu, s manželkou Gustou majú dve deti, no problémom, ktorý posúva dej až k záverečnému rozuzleniu, je Štefanova nechuť ženit sa. Nerealizuje sa tu nijaký priamy konflikt, rozprávač len predostiera ďalšie a ďalšie dôkazy Štefanovho životného zlyhávania, ktoré vyústia do Jankovho rozhodnutia zakročiť aj proti Štefanovej vôli. Vďaka

4 „Dobové diskusie o týchto problémoch mali rôznu podobu. Niektoré sa odohrali na teoreticko-filozofickej báze, najmä ako spor tzv. filozofie života s filozofiou videnia. Iné stretnutia názorov sa preniesli na platformu taktiky národného boja alebo na otázky jazyka a literatúry“ (Čepan 1974: 103).

5 V ďalšom texte budem citovať z knižného vydania Ferienčíkových próz *Jedlovský učiteľ* z roku 1962.

tajnému dohovoru celej rodiny sa nakoniec podarí Štefana oženiť s Milkou, čím sa príbeh šťastne končí.

Hlavnou osou, ktorá organizuje štruktúru novely, je protiklad pragmatizmu a idealizmu.⁶ Tieto životné postoje reprezentujú Janko a Štefan: kým Janko je človek družný, spoločenský, obľúbený i trochu ľahkovážny, Štefan je mizogyn strániaci sa spoločnosti a zábavy, prísny a ustavične ponorený v knihách. Janko sa aktívne zapojí do revolúcie ako slovenský dobrovoľník a neskôr sa stane pozitívnym (hoci nie príliš pedantným) úradníkom, ktorému sa ľahko stúpa po kariérom rebríčku, dobrým a milujúcim manželom a otcom, obľúbeným hosťom aj hosťiteľom. Štefan je lojálny k vláde, akýkoľvek revolučný postoj je mu cudzí a do revolúcie sa nijako nezapája. Po revolúcii sa mení na človeka príliš pedantného a pasívneho. Jeho teoretické znalosti a hlbavý duch sa nepretavia do užitočných činov a na rozptýlenie mu zostanú len karty, alkohol a „zlá spoločnosť“. Roly Štefana a Janka sa prevrátia: kým Štefan Jankovi vyčíta, že je „svetár“, materialista, čo sa zaoberá len „mŕtvou hmotou“ a „nízkosťou sveta“ (vrátane dievčat), neskôr sa ukáže, že z idealistu Štefana sa postupom času stal pasívny, cynický a zatrpknutý „rozumkár“, zatiaľ čo Janko sa vďaka láske k rodine a priateľom stal užitočným členom spoločenstva, národa aj ľudstva – dokázal spojiť vyšší cieľ s praktickým každodenným účinkovaním: „*Oboje spojiť, to opravdivý život!*“ (strana 238). Duch a predmetnosť sa v podobe šťastnej slovenskej meštianskej rodiny spájajú v harmonický celok, hoci ich vzťah má novú, už postromantickú kvalitu.⁷

Potvrdzujúca – idylická⁸ každodennosť Študentská izbička a jej obyvatelia

V nadväznosti na koncept R. Felski každodenný časopriestor reprezentuje vo Ferienčíkovej novele topos domova, v ktorom postavy vykonávajú opakované, na zachovanie života zamerané činnosti. Hneď na začiatku sa čitateľ zoznamuje so

6 Andrej Mráz vo svojej interpretácii novely *Bratia* usudzuje, že Ferienčíkova kritika mohla smerovať na mesianisticky orientovaných národovcov, ktorí po revolúcii neboli zástancami prakticky zameraného národného programu: „časť inteligencie odcudzovala sa od týchto praktických, utilitárnych potrieb a v ústraní rojčila“ (Mráz 1959: 124). Ďalej upozorňuje na fakt, že rozdelenie ľudí na dve skupiny, mysliteľov a aktivistov, pochádza jednak z Turgenevovej rozpravy *Hamlet a Don Quijote* (1860), ale i z Gončarovovho románu *Oblomov* (1858). Rozdelenie postáv na „hamletov a donkichotov“ nachádzame v slovenskej literatúre neskôr u Svetozára Hurbana Vajanského, na dielo ktorého mal Turgenev veľký vplyv (podrobne Červeňák 1968). A hoci Vajanský poníma tému „zbytočného človeka“ dosť odlišne a najmä komplexnejšie ako Ferienčík, dala by sa medzi oboma autormi nájsť istá typologická súvislosť, ktorú si všima aj O. Čepan, keď konštatuje, že Vajanský nadviazal na žáner „romantizujúcej sentimentálnej poviedky reprezentovaný najmä prózou D. Bacháta a M. Š. Ferienčíka“ a rozpracoval „sujetový typ poromantickej prózy“ (Čepan 1984: 32-36).

7 Podobnosť mnohých motívov i témy tejto novely s románom *Oblomov* ruského spisovateľa Ivana Alexandroviča Gončarova nie je náhodná. M. Š. Ferienčík spomína román v besednici v *Pešťbudínskych vedomostiach* z roku 1862 slovami: „Veru mnohých opisoval z nás, na pospol je to u nás Oblomovština, obráť sa kde chceš, ku komu chceš, všade ťa stretne Oblomov!“ (Ferienčík 1862). Román zrejme koloval v prostredí národoveckej komunity, pretože V. Paulíny-Tóth posla v septembri 1862 jeden výtlačok (podľa Petra Libu, editora korešpondencie Maríny Hodžovej a V. Paulínyho-Tótha, ide o český preklad E. Váuru z roku 1861) Maríny Hodžovej do Liptovského Mikuláša, no tá mu ho vracia až v júni 1863 so slovami: „Konečne mi možno prinavrátíť Vám Oblomova, ktorého Vám s tou najsrdečnejšou vďakou odosielam a za láskavé prehladnutia tak dlhého držania prosím. Ale nestalo sa to vinou mojou, príčinou toho je jedine všeobecná úľuba, s ktorou sa dielo to znamenitô čítalo“ (Hodžová 1965: 183).

8 Pri uvažovaní o idylických toposoch v tejto próze vychádzam najmä z prác Ernsta Roberta Curtiusa, Renata Poggioliho, Aliny Witkowskej a Vladimíra Macuru (Curtius 1998; Poggioli 1960; Witkowska 1995; Macura 2015).

696 Štefanom a s Jánom počas ich študentských čias. Rozprávač sa najskôr ponorí do spomienky na vlastnú študentskú mladosť a jednoduchosť študentského života postaví do kontrastu s hmotným prepychom:

„Hovorte vy, čo chcete, ja vám len to poviem, že nemáte nad študentský život. To je život, aký má byť! A nie to honenie sa po zisku svetskom, mamone, sláve, hodnostiach. Mladý šuhaj bez starostí a trápenia, bez ohľadov na pomery a časy žije blažene, veselo, žije svojmu zápalu, svojim krásnym, nebeským ideálom. Starosť o každodenný chlieb, to mu je mrzká próza života, on i bez peňazí domnieva sa byť väčším pánom než ten, ktorý oplývajúci bohatstvom Kréza, úzkostlivo ho stráži a večne dumá na jeho rozmnožení...“ (strana 104).

„Suchý chlieb vynahrádza im lakoty boháčov, čerstvá voda zastupuje miesto zdraviu škodných nápojov, už či tieto nazývať budete šampanským, madeirou, likérom, rostopšínom alebo švehatským a bavorským. A svoju študentskú stravu nezamienia vám – keď nemôžu – za hladanými jedlami preplnené stoly a hody bruchopasníkov tohto sveta. Tieto umorujú ducha, podporujú lenivosť, tento počiatok hriechu, darebáctvo, nečinnosť a neživot. A to znáte dobre, že študent žije duchu a v duchu. Sladšie spáva na holej slame než zoženštiliec vybuchelý v páperových perinách. Dobrá myseľ ukolíše ho, vina netlačí svedomie jeho, starosť každú zaháňa mladosť a duch tvorivý žije a so sebou zachvacuje i telo v kraje nedostihnuteľných vidín“ (strana 104-105).

Študentský život je zobrazený ako idylický vek mladosti – harmonický, celistvý, no navždy stratený, pričom idyla tu stojí práve na každodenných veciach naplňujúcich základné ľudské potreby (postel', chlieb, voda). Tie však nie sú podstatné samy osebe, ako realistický detail, ktorý by mohol naznačiť sociálne zaradenie postáv, ale odkazujú na niečo iné: podľa Michaila Michajloviča Bachtina v idylickom rozprávaní „všetchno, co [...] reprezentuje všední život, predstavuje totiž esenci života. Tato reálna esence života se však v idyle realisticky neobnažuje, nýbrž eufemizuje a do určité míry sublimuje“ (Bachtin 1980: 348). Jednoduché životné podmienky v tomto prípade symbolizujú bohatstvo ducha, ktorý sa v nich môže lepšie rozvíjať. Pozitívne hodnotené spojenie mladosti a chudoby odkazuje tiež na chudobu „mladého“ slovanského sveta, ktorý stojí v protiklade k bohatej, ale duchovne vyprázdnenej a „starej“ Európe, ako ju interpretovali nielen slovenskí obrodenci: „I tradičně pocítovaná negativa Slávie, jako například ‚chudoba‘ v oblasti hmotných i kulturních statků, se v této perspektivě stávají vlastně hodnotami kladnými, ba dokonce přímo evangelickými, připomínají totiž chudobu a ponížení Kristovo [...]. Chudoba, jež se tak stala jen zdánlivou, znamená vnitřní bohatství, nové, vyšší hodnoty, cennejší než ty, co kdy poskytovala Evropa,“ konštatuje Vladimír Macura v súvislosti s alegorickými básňami Svatopluka Čecha (Macura 2015: 300).

V ďalšom rozvíjaní rozprávač vstupuje do konkrétneho priestoru izby, v ktorej spolu bývajú Ján a Štefan. Je evidentné, že autor mal snahu prispieť k presvedčivosti a autentickejši príbehu tak, že prepojil charakter postáv s ich vlastným priestorom:

„Prekvapí nás sama chyžka. Dosiaľ zvykli sme v študentských obydlích nachodiť geniálny neporiadok, rozhádzané veci dve na tri, ako to zodpovedá starať sa

neznajúcej mladosti. U Štefanovovcov panuje poriadok, akoby ho zavádzala ženská ruka; u nich čistota, akoby nad ich chyžkou viedla správu dobrá, starostlivá matka. [...] Knihy poukladané v radoch, písma a papiere pohromade; šaty povešané, ba len i tie fajky a iné k tomu patriace veci zložené sú vo vlastnom kútiku. A nevolky zrodí sa v duchu našom otázka: Čie to dielo môže byť, tento poriadok? [...] A Ján, akoby znal, čo opytuje sa duša, odpovedá nám [...]: „Štefan je tá starostlivá matka. Ja som jeho trápenie, lebo musí za mnou všetko ukladať, čistiť, ometať. Čo ja rozhádzem, to on usporiada; veru, on je starostlivá matka.“ Vidno, že Janko, ako obyčajne študenti, mnoho si zakladal na neporiadku. Ale Štefan prísny hlasom dodáva: „Poriadok je duša života, kto nenavykne poriadku za mladi, nikdy nebude poriadny“ (strana 106).

Každodenné zvyky bratov a predmety, ktoré používajú, ilustrujú ich protikladné charaktery, cez každodenné situácie sa potvrdzuje ich rozdielnosť. Na ich všednom živote rozprávač demonštruje svoje ponímanie správneho a nesprávneho životného postoja.

Locus amoenus: horáreň

Počas prázdnin sa bratia vracajú domov, do horárne, ktorá je priam prototypom idylického miesta a vystupuje ako svojské *locus amoenus*: domček je prepojený s prírodou, stojí „uprostred nebotyčných smrekov“ v „pralesoch“ plných dravej zveri, cesta k horárni vedie „hustými horami, temnými lesmi“ (strana 116). Horáreň je tiež miestom izolovaným od civilizačných problémov, kde obyvatelia síce „nevedia, čo sa deje vo svete“ (strana 230), ale žijú „predsa šťastne a blažene“ (strana 116). Nedotýkajú sa jej ani revolučné udalosti, horáreň slúži aj ako úkryt pred dejinami: „Veru nejedna duša kresťanská, vidiac to hrozné vraždenie a krvi ľudskej prelievanie, ktoré sa dialo, zatúžila po kúte čo by ako vzdialenom a ukrytom pred svetským hlukom, nech by len v ňom panovala bezpečnosť a pokoj. A takýto kút bol istotne dom poľného Štefanova. Utiahneme sa tam, aby sme zažili pokoj, po ktorom túži duša naša, aby sme si oddýchli v bezpečnosti, ktorú nadarmo hľadáme v širom Uhorsku“ (strana 154).

Opis idylického toposu sa ani tu nezaobíde bez každodennosti: nielen srdečné a láskyplné vzťahy medzi rodičmi a deťmi, ale aj matkina starostlivosť o domácnosť a otcova práca robia z horárne bezpečný, stabilný a útulný domov.⁹ Nechýba opis celého domčeka i každodenných činností, najmä otcovej práce, ktorý vytvára dojem idylicky príjemného života a upozorňuje aj na lojálnosť rodiny voči nadriadenej moci: „Zábavy nachodil dosť v svojej službe, túlajúc sa tu po pralesoch, do ktorých sa zamiloval ako do nejakej nevesty, tam [...] ubiehal mu čas príjemne a milo.“ Matkina každodennosť (ako domácej panej a matky) je v nadväznosti na otca zhrnutá stručnejšie, ale rovnako idylicky: „A doma vítala ho drahá manželka, spoločnica jeho života, verná opatrovkyňa jeho domu, dobrá mat' jeho nádejných synov Štefana a Jána“ (strana 116-117).

9 O celom spektre významov idylickej „chalúčky“ v českej kultúre uvažuje V. Macura, ktorý si všima napríklad aj významovú spojitosť medzi skromnými pomermi domčeka ukrytého v prírode a motívom Krista narodeného v maštali (Macura 2015: 245). Ferienčík síce chudobu či skromnosť horárne príliš nezdráždzuje, skôr idylickú miernosť a biedermeierovský dostatok a poriadok, každopádne práve z horárne vychádzajú synovia so silným potenciálom pričiniť sa o blaho národa.

Keď sú synovia doma na prázdninách, každodenný život funguje pravidelne, správne a všetko sa zdá byť v najlepšom poriadku: „*Otec zase častejšie chodieval do hôry, do uhlísk, do rúbanísk, lebo znal, že má jeho žienka milých spoločníkov, že ju nebude trápiť samota, a tak zase žil úplne svojej službe. Divili sa rubári, divili sa uhliari, že im pán polesný tak pilne dozerá, dosvedča svedomite ich prácu. Krútili hlavami a zdvojnásobili svoju pilnosť*“ (strana 118). Aby o rodinno-pracovnej harmónii neboli žiadne pochybnosti ani po zmienkach o komplikovanejších vzťahoch medzi otcom a Štefanom alebo o Štefanovej nezdravej bledosti, rozprávač ešte niekoľkokrát zdôrazní: „*Takto žili Štefanovci a pri živote tomto všetci boli šťastní, všetci bez výnimky, bez rozdielu*“ (strana 119). Takéto viacnásobné potvrdzovanie ideálneho stavu však predznamenáva, že neskôr príde k jeho narušeniu, čo ovplyvní každodennú rutinu.

Šťastná rodina v „šťastnom dome“

Tretím miestom, ktoré by sa dalo označiť za topos domova, kde sa realizuje harmonická, idealizovaná každodennosť, je rodinný kruh Janka a Gusty a ich dvoch detí. Ich meštiansky domov spĺňa atribúty toho, čo Daniela Hodrová nazýva „topos šťastného domu“ (Hodrová 1994: 70).¹⁰ Kým rodičovská horáreň je archaicky idylickým miestom, šťastná meštianska rodina je skôr výsledkom Jankovho a Gustinho rozhodnutia a cieľavedomého úsilia. Samozrejme, nevinné, mravne čisté a láskyplné prostredie horárne je predpokladom, aby z Janka vyrástol človek schopný vytvoriť šťastný domov aj v mestskom prostredí, ale Janko uvedomelo prekračuje svojich vidieckych rodičov, je nositeľom nevyhnutnej porevolučnej zmeny v chápaní ideálneho (slovenského) rodinného spoločenstva.

Charakteristickým argumentom v prospech mestskej rodinnej idyly je jej „prirodzenosť“, ktorá tu supluje previazanosť idylického miesta s prírodou.¹¹ Jednak rozprávač na základe prirodzenosti pozitívne hodnotí Jankovu náklonnosť k dievčenskej spoločnosti: „*Veď to bolo prirodzené, že jeho mladistvé srdce tahalo ho do kola krásnych pánien, s ktorými si možno príjemne poštebotať, zabaviť sa, uradostniť ducha*“ (strana 125), jednak takto Janko obhajuje svoje rozhodnutie ženiť sa a oponuje Štefanovi: „*Oh, ty si necitný človek, odpovedá Janko, vzpieráš sa ľudskej prirodzenosti, držiš za slabosť najvyššie city, utekáš pred tým, čo človeka povyšuje k obrazu božiemu*“ (strana 185). Láska, manželstvo a rodičovstvo ako súčasť idylickej každodennosti odkazujú nielen na posvätný kolobeh života, ale v tomto prípade v ich prospech hovorí aj kresťanská vierouka.

Idylické vzťahy v meštianskej rodine sa prejavujú v jej každodennom fungovaní, napokon, aj rozprávač podotýka: „*Nezaškodí, keď obzrieme sa i na jeho domáci život, veď je tento opravdivé merítko a vážka šťastia. Navonok často*

10 Domácnosť šťastnej meštianskej rodiny je idylickým toposom, ktorého priam prototypovú realizáciu nájdeme v epose Johanna Wolfganga Goetheho *Hermann a Dorothea* a v domácej verzii vo „vzdělanenke“ Karola Kuzmányho *Běla* (1836).

11 „Prirodzenosť“ vo význame života v harmónii s prírodou alebo láskyplného rodinného života má v diskurze národného obrodzenia všeobecne pozitívne konotácie, napríklad je súčasťou Štúrovej predstavy o slovanskom umení (Štúr 2007). Súvisí to aj s prítomnosťou idylického toposu v kultúre slovenského národného obrodzenia, ktorý, ako konštatuje rumunsko-americký komparatista Virgil Nemoianu, sa stal prostriedkom „pre všetkých tých, ktorí boli proti prevahe individualizmu a kapitalistických sociálnych vzťahov, racionalizmu i romantickému titanizmu“ (Nemoianu 1977: 25).

lesk, sláva, doma nepokoj, bieda“ (strana 221). Janko je v kruhu rodiny šťastný, po príchode domov z úradu sa všetky jeho starosti rozplynú v objatiach a bozkoch ženy a dvoch detí: „Najväčší jeho poklad boli žena, syn a dcéra“ (strana 221). Okrem rozprávačovho deklarovania rodinného šťastia sa však aj v priebehu rozprávania objavujú menšie scénky, ktoré tieto vzťahy potvrdzujú. Rozprávač zmieňuje veselé spoločné cestovanie kočom za starými rodičmi, spoločné obedy plné pohody a veselej nálady, manželia medzi sebou žartujú, objímajú sa, bozkávajú. V centre pozornosti sú v ich rodine deti¹² a rozprávač zaznamenáva aj niekoľko bežných, prekvapivo aktuálnych výchovných situácií.

Okrem detí sa pozornosť upriamuje aj na Gustu a Milku. Ženy ako nositeľky každodennosti¹³ sa v tejto novele dostávajú do centra diania a hoci sa často venujú obligátnemu sedeniu pri okne a ručným prácam, nezostávajú len pasívnym objektom mužského konania. Gusta je Jankovi rovnocennou partnerkou, čo sama explicitne pomenúva: „Ved' je to to najlepšie, ak som taká ako on. Sme si rovní a rovnosť je základ šťastia v manželstve“ (strana 256). Tento moment sa prejavuje aj v deji: po Gustinom príchode z dlhšej návštevy u rodičov sa Janko s Gustou ešte dlho do noci rozprávajú (strana 234), Gusta vždy stojí za svojim manželom a obhajuje ho (strana 261), Janko zase viackrát zdôrazňuje Gustinu dôležitú úlohu pri realizácii plánu, ktorým je Štefan dovedený pred oltár (strana 254). Milka zase skúsi, aj keď neúspešne, vziať záležitosť do vlastných rúk a na Gustinu radu vzbudiť v Štefanovi žiarlivosť (strana 209).

Rovnováha medzi ženským a mužským elementom je súčasťou idylického modelu, v ktorom každodenné je posvätné a smrť je predpokladom života v nekonečnom kolobehu života (Bachtin 1980: 348). Vťahovanie ženského elementu do literárneho diskurzu je pre literatúru postromantizmu typické: V. Nemoianu konštatuje, že „materinský princíp sa zrazu vynoril spoza racionálnych procesov a spôsobov správania spoločnosti a stotožňoval sa s trvácnosťou, trpezlivosťou, múdrosťou a niekedy dokonca večnosťou; len zriedka bol v dejinách západu princíp ženskej božskosti načrtnutý tak ako v tomto období“ (Nemoianu 1984: 14-15).¹⁴ Po ére romantického titanizmu sústredného okolo mužského hrdinu ženúceho sa do krajnosti sa objavujú pokusy hľadať „nádej na regeneratívnu zmenu v dejinách“¹⁵ v akceptovaní reálnych okolností a obmedzení, v harmonizácii mužského a ženského i v obmedzenom prostredí súkromia a rodinného kruhu. Ten napokon zostane útočiskom aj neskôr, koncom storočia v čase zvýšeného národnostného

12 Ako upozorňuje M. M. Bachtin, prítomnosť detí je typická pre rodinnú idylu 18. storočia. Príkladom môže byť scéna z diela *Utrpenie mladého Werthera*, keď Lotta kŕmi deti (Bachtin 1980: 349-350).

13 Úvahy o špecifickom vzťahu žien ku každodennosti nájdeme napríklad u jedného z najvýznamnejších teoretikov každodennosti H. Lefebvrea, na ktorého myšlienky neskôr nadviazala aj feministická teória. Podľa H. Lefebvrea je žena typickým subjektom každodennosti, „skôr schopná hnevu, radosti, vášni a činov, búrok, zmyslovosti, bližšia zväzkom medzi životom a smrťou“ ako subjekt filozofie a kultúry (Lefebvre 1972: 31). Žena však nie je len fundamentom, najpodstatnejším subjektom každodennosti, ale aj objektom a obeťou dejín a spoločenského života (Lefebvre 1972: 55).

14 Takéto uplatnenie ženského princípu môžeme nájsť napríklad aj v románoch *Babička* Boženy Němcovej (1855), *Babie leto* Adalberta Stiftera (*Der Nachsommer*, 1857) alebo v spomínanom románe *Oblomov* I. A. Gončarova (1858).

15 V. Nemoianu charakterizuje kultúru postromantizmu takto: „Zdá sa, že ústrednou úlohou tohto obdobia je udržať nádej na regeneratívnu zmenu v dejinách, ktorá by brala do úvahy zlyhanie a obmedzenia. Nesmieme sa tomuto cieľu vysmievať, že je malichernejší ako vizionárske a revolučné ciele vrcholného romantizmu. Je síce menej grandiózny, ale rovnako nemožný“ (Nemoianu 1984: 40).

700 útlaku napríklad v prózach Terézie Vansovej, ktorá „vo svojom diele predložila názor, že hľadanie istôt a hodnôt v rodine a v závetrí vidieka, v ušľachtilej výchove a zábave nemôže ‚vyjsť z módy‘“ (Mikulová 2008: 45).

Každodenné národné cistenie

Kým úlohou idylickej horárne bolo poskytnúť bratom morálnu výbavu do života, v meštianskej spoločnosti sa môže uplatniť (a vykryštalizovať) aj ich národné cistenie, ktoré v horárni nebolo príliš zdôrazňované, pretože v lesnom prostredí sa touto otázkou nemuseli zaoberať. V meste sa však Janko s Gustou musia rozhodnúť, či sa prispôbia miestnej nemeckej alebo maďarskej kultúre, alebo sa pokúsia vnieť nejakým spôsobom do miestnej spoločnosti svoju slovenskú identitu.

Stratégiu, ktorú možno v ich správaní pozorovať, popisujú Cynthia Miller-Idriss a Jon E. Fox v štúdiu Každodenná národnosť (*Everyday nationhood*). Tvrdia, že vedomie a pocit národnej príslušnosti sa nevytvára a neposilňuje len prostredníctvom autorít. Pomenúvajú štyri spôsoby, „akými je národnosť produkovaná a reprodukováaná v každodennom živote“ (Fox – Miller-Idriss 2008: 537): prostredníctvom spôsobu hovorenia („talking the nation“), výberu medzi viacerými možnosťami („choosing the nation“), každodenným predvádzaním národných symbolov („performing the nation“) a vyjadrovaním svojej príslušnosti pri každodennej spotrebe („consuming the nation“).

Rovnakú taktiku možno identifikovať aj v konaní Janka a jeho ženy. Po prvé, trvajú na slovenčine ako komunikačnom jazyku nielen v súkromí, ale aj v spoločnosti, a onikanie nahrádzajú vykaním („talking“): „*Dom jeho stal sa opravdivým slovenským domom, v ktorom reč obcovania bola výlučne slovenská. Panie, ktoré Gustinku navštevovali, krútili nad tým hlavou, krivili nosom, ale pokorili sa tejto podivnej chůtke, ako ju menovali, kvôli Gustine, ktorej priateľstvo nechceli opustiť. Páni, tí nebrali na to veľký ohľad, pri dobrom víne a chutnej pečeni pohovorí sa to i po slovensky*“ (strana 220). Po druhé, vyberajú si slovenské služobníctvo („choosing“): „*Služobníctvo bolo výlučne slovenské vzdor v celom meste panujúcej obyčaji, kde slúžievali Nemci a Maďari. ‚Mne sú dobrí Slováci,‘ hovorieval Janko, ‚a načo dôverovať cudziemu, keď môžem vlastnému? Načo podporovať inorodca, keď našinec potrebuje podporu?‘ A neoželel to; spokojný býval so svojim služobníctvom, keď iní ustavične ponosovali sa na nevernosť a podlosť sluhov, slúžok, na skazenosť terajšej čeliadky*“ (strana 220). Pozoruhodná je aj zmienka o dojke Jankovej dcéry Boženky, kde národný princíp vstupuje hlboko do Gustinej intimity a rodinného súkromia. Rozprávač vysvetľuje, že Gusta po pôrode ochorela a nemohla Boženku dojčiť. Preto Janko „*prinútený bol hľadať dojku. Núkali mu Maďarky, núkali mu Nemkyne, takých bolo v meste dosť, ale on nechcel ani tie, ani tie. ‚Len slovenským mliekom chcem, aby chované bolo moje dieťa, len Slovenka môže byť dojkou pri mojej Božene. Neradno je miešať cudzí krm do útleho tela neviniatka; s mliekom vštepuje sa doň zárodok budúcnosti. Mám dôveru len k Slovenke*“ (strana 222).

Zdá sa pritom, že hoci hlavným iniciátorom týchto stratégií je Janko, významnejší je vplyv Gusty ako matky, dámy i hostiteľky. Ukazovanie a praktizovanie je pritom účinnejšie ako uvádzanie racionálnych dôvodov:

„*Môžem ja hovoriť, koľko chcem, vysvetľovať, poučovať, to by bolo všetko daromné. Každý uzná, že mám pravdu, schváli to, ale zostane pri starom. Keď ale vidí, že*

taká pani, ktorá zná žiť, vo svete vystúpi proti zastaralým obyčajom, hm, to rozhodne. Po prvé zazdá sa im novota a čo je nové, je aj zaujímavé, potom túžba nasledovania a príklad krásny, a tu máš, všetci robia to, čo by ináč dôsledne boli zataracovali. Bez teba by ma už boli dávno vyhlásili za blázna, ale o tebe neopovážia sa to povedať; čo by u mňa len haniti znali, to u teba obdivujú a oprekoť nasledujú“ (strana 250).

V citátoch sa dá pozorovať proces vnášania národného citu do každodennej reality: ženy zohrávajú dôležitejšiu úlohu ako muži, príjemné domáce prostredie a chutné pohostenie zjednodušuje prijímanie toho, čo bývalo pokladané za vec duchovnú a každodennosť prekračujúcu, za opak „chlebarstva“, za príčinu telesného strádania a cieľ „trnistej cesty ducha“ – národného povedomia. Každodenné a nekaždodenné sa tu prevracia: len vstrebaním národného povedomia do každodennej reality a dlhodobým opakovaním vedúcim k návyku sa môže realizovať duchovný princíp a môže nastúpiť skutočné, nie romanticky rozštiepené, ale postromanticky idylické „objatie ducha a predmetnosti“.

Spochybnujúca každodennosť, signál zmeny

Každodennosť sme doteraz chápali ako istú stabilnú sféru života, v ktorej sa reprodukovujú a konzervujú isté vzorce myslenia, cítenia a správania. Aj preto sa národné cítenie stáva prirodzenou súčasťou života až vtedy, keď jednotlivec vo svojej každodennej praxi prirodzene preferuje istý jazyk, robí rozhodnutia v prospech národného celku alebo vo všedných situáciách demonštruje svoju príslušnosť k nemu. Z toho vyplýva aj fakt, že pri snahe ovplyvniť a zmeniť toto povedomie je účinnou stratégiou zamerať sa práve na každodenný život jednotlivca, a to bez ohľadu na to, či ide o maďarizačné snahy uhorskej vlády, alebo o úsilie slovenských národovcov.¹⁶

Na túto stabilizačnú vlastnosť každodennosti, ktorá vyplýva z jej funkcie napĺňať základné, nemenné, univerzálne a od akejkoľvek ideológie pomerne nezávislé biologické potreby človeka, môžeme nazerať aj z iného aspektu. Každodennosť môže fungovať ako istý kontrolný mechanizmus, ktorý sa prejaví vždy, keď dôjde k narušeniu rovnováhy v živote človeka – rovnováhy medzi jeho prirodzenými, biologickými potrebami a nátlakom, ktorý na neho pôsobí zvonku. Takáto disharmónia sa môže stať spúšťačom zmeny, ktorá postupne dozrieva najprv v súkromnom živote, ale môže prerásť jednotlivca a spôsobiť zmenu aj v širšom spoločenstve (Sheringham 2009: 149).

Narušenie každodennosti, ktoré signalizuje nesúlad v živote postáv, sa v novele vyskytuje viackrát. Je dokladom snahy autora dôveryhodnejšie a realistickéjšie stvárniť problém, ktorý narušil dovtedajší idylický stav: prvým konfliktom je príchod revolúcie, ktorá slúži ako ďalší z katalyzátorov charakterov Janka

16 Príkladom môže byť úvaha V. Paulinyho-Tótha, ktorý chcel národné povedomie rozširovať a potvrdzovať aj pomocou predmetov každodennej spotreby. Chcel dať napríklad v sklnej hute spraviť poháre so slovenským znakom či vyrobiť zlaté gombičky s podobizňou Cyrila a Metoda. Celkom pragmaticky píše: „Dobre by bolo, keby aj priemyselníci do všetkého tú našu slovenčinu pchali“ (Pauliny-Tóth 1961: 67). Z opačného, kritického pohľadu sa na prenikanie ideológie a každodennosti pozerá napríklad Roland Barthes v knihe *Mytológie*, v ktorej si všima, ako nenápadne a trvalo sa dokážu rôzne presvedčenia stať „prirodzenými“ v živote človeka, keď sa stanú súčasťou jeho každodenného času a priestoru (Barthes 2004).

702 a Štefana.¹⁷ Po Jankovom úteku a Štefanovom uväznení otec zanevrie na obľúbené poľovanie, matka zase na starostlivosť o dom: „*Pozrite, ako sedí dobrá matka bez citu, bez radosti. Nemá pohľadu pre svoju dávnu potechu, po dvore sa baviaci hyd, nezná opateru pre hydinu svoju a hospodárstvo; sedí, akoby nemala žiadnej práce, žiadneho zamestnania, nakríž preložené, v lone spočívajúce ruky, zrak upretý do neba a v každom táhu vyrytá bezcitnosť*“ (strana 156).

Aj neskôr, vždy keď treba podčiarknuť či umocniť vyprázdnenosť Štefanovho života, odrazi sa to aj na jeho každodennom živote: po spoznaní Milky sa síce začne krajšie a starostlivejšie obliekať (strana 177), ale po Jankovom sobáší a odchode z mesta je jeho úpadok neprehliadnuteľný. Štefan je lenivý ísť si kúpiť na večeru chlieb k bryndzi (strana 244), v jeho izbe vládne neporiadok: „*Priduc domov, našiel chyžu dávno nezametenú, posteľ nepopravenú, háby nevyčistené, obuv blatom zašpinenú a plesnejúcu a mimovoľne prišli mu na um reči Jankove*“ (strana 242). Poriadkumilovnosť a neporiadnosť sa tu prevracia: kým ako študent z pred-revolučných romantických čias bol Štefan z oboch bratov ten poriadny a Janko ctil „*geniálny neporiadok*“, v dospelosti je to už ináč. Janko našiel šťastie v „*tichom, domácom, poriadnom živote*“ (strana 241) a Štefan začal svoju neporiadnosť vysvetľovať ako romantický študent: „*Zmieril sa s tým neporiadkom, ktorý len pred chvíľou hnusil sa jeho duši, a nečistota, neporiadok stali sa mu milým, veď duch jeho túžil po geniálnosti, a neporiadok podľa pochopov rozumkárov je zvrchovaný moment geniálnosti*“ (strana 243).

Kým teda Janko dozrieva do idylického stavu ženatého muža, vzorného úradníka, obľúbeného priateľa a oddaného národovca, Štefan sa drží mládenec-kých romantických predstáv, ktoré však už v danej dobe nie sú súčasťou mobilizujúceho idealizmu, ale skôr dôkazom jeho detinskosti a nezrelosti. Postupom deja sa v novele hromadia dôkazy o nesprávnosti, neaktuálnosti a duchovnej vyprahnutosti Štefanových zásad a postojov, ktoré v určitom okamihu dovedú Janka k rozhodnutiu prinútiť brata na zmenu života (čiže k sobášu) aj proti jeho vôli pomocou intríg a alkoholu. Autor tak signalizuje, že romantický pred-revolučný idealizmus bol síce adekvátny pre niekdajších študentov (tak ako im prislúchali suchý chlieb a voda umocňujúce ich ducha), avšak pre dospelých ľudí (a „dospelý“ národ) je primeranejšie myslieť a konať skôr pragmaticky, akceptujúc každodenné okolnosti a obmedzenia.

Signál nevyhnutnej zmeny vkladá autor aj do hodnotenia úradníckej práce, ktorú môžeme chápať ako súčasť každodennosti (počas pracovnej činnosti nevznikajú konflikty posúvajúce dej, rozprávač nevymenúva konkrétne pracovné úlohy, len konštatuje, že pobyt v úrade bol súčasťou Štefanovho všedného dňa). Rozprávač však mení svoj pohľad na prácu podľa toho, či je každodenná pracovná

17 Za úvahu stojí aj fakt, že význam, výsledky či dôvody revolúcie autor príliš nekomentuje. Hoci už Jozef Škultéty si všimol, že vo Ferienčíkových prózach je revolúcia dôležitou udalosťou („Ozvlášte rád má rok 1848-49“; Škultéty 1881: 237), obšírnemu hodnoteniu sa skôr vyhýba a zdôrazňuje najmä zničujúci dosah vojny ako takej: „Nechceme opisovať krvavé udalosti neblahej pamäti rokov 1848/49, načo by to bolo? Deje týchto dvoch rokov čerstvo zapísané sú ešte v pamäti našej, videli sme ich, okúsili sme ich nehody a iste nie tak ľahko zabudneme na ne. Necháme vojnu byť vojnou, bojovať tých, ktorí oddali sa bojovaniu a nepôjdeme ani na ľudskou krvou zbrodené bojiská, aby sme sa hrúzou naplnili nad skazou, ktorú donáša vojna; ani do veľkých miest, kde kópí sa hriech, nemravnosť a skazenosť, všetko to nevyhnutné následky domácej vojny, od ktorej na veky vekov zachráň a zachovaj nás, pane bože náš trojedíný!“ (strana 148). Podobný pacifistický postoj je prítomný aj v novele *Jedlovský učiteľ* (Ferienčík 1962: 83-84).

činnosť bratov súčasťou idylického modelu sveta, alebo sa s opisom práce stretávame v okamihu, keď chce rozprávač podať dôkaz o nefunkčnosti Štefanovho spôsobu života. Výsledok síce prezrádza istú autorovu ťažkopádnosť, no i vďaka tomu je toto miesto zmeny také zreteľné.

Situáciu po revolúcii rozprávač charakterizuje ako návrat k idylickému pokoji, pravidelnosti, poriadku: „*Zložiac každý zbroj, ktorým sa bol ozbrojil dobrovoľne na čas vojny, poberali sa aj dobrovoľníci do rodných svojich krajov, každý k zanechanému svojmu povolaniu. Hospodár k hospodárstvu, remeselník k remeslu, študent k svojim knihám. [...] Každý mal povolanie, mal sa kam obrátiť*“ (strana 166).

Aj bratia sa zúčastňujú návratu do mierových čias, obnovy sveta a cítia sa pri tom užitočne. Štefan zažíva vo svojom živote súlad: „*Žil úradu svojmu tak, ako bol navyknutý žiť knihám svojim. Pilnosť ostala vždy rovnaká, čo sa i zmenil predmet práce. Šťastný ten, kto nachodí vo svojej činnosti uspokojenie*“ (strana 167). Keď však Janko odchádza už ako ženatý muž do iného mesta a Štefan zostáva sám, usvedčený zo svojej nechuti a neschopnosti posunúť svoj život na novú úroveň (priznať si lásku k Milke a popýtať ju o ruku), rozprávač tento zlomový moment, od ktorého sa začína Štefanov úpadok, premieňa aj do opisu úradníckej práce.

Štefan a jeho kolega sa idú poprechádzať (príznačne) do prírody, aby po práci pookriali a načerpali nových síl. Kolega sa pritom posťažuje na „*jednotvárnosť, to morenie ducha, to znižovanie nás na mŕtvy stroj*“ (strana 208), ktoré zažíva v úrade. Toto priznanie ostro kontrastuje s predchádzajúcim vykreslením úradníckej práce v ideálnych farbách. Zdá sa, že celostná harmónia vnútrajška a vonkajška, osobnosti a činnosti, jednotlivca a kolektívu v mestskom prostredí zrazu prestáva fungovať, pretože mestská idyla nie je v prípade Štefanovho slobodného kolegu (a ani Štefana) úplná. Štefan však kolegovo priznanie neprijíma a seba aj spoločníka tvrdohlavo presviedča, že stále cíti súlad medzi svojím vnútrom a prácou v úrade, že prácou sa človek stáva súčasťou vyššieho celku, naplnia akýsi vyšší, nemateriálny zmysel. Na svojej práci si cení, že „*vytrhuje nás z každodennosti chlebarskeho života, že robí hranicu medzi nami a ostatnými, len za hmotou a telesnými záujmami pachtiacimi ľuďmi, lebo oddeľuje nás od tejto nízkosti. Rád som, že nemám styky so svetom*“ (strana 208).

Súbežne dochádza k ďalšiemu zmenenému chápaniu duchovnosti a predmetnosti. Štefan považuje oddanosť práci za vytrhnutie z každodennosti a službu vyššiemu cieľu, ale rozprávač už Štefanov stav charakterizuje opačne: „*Stal sa mŕtvym strojom, bezcitným a slobodnej vôle pozbaveným otrokom obyčaje*“ (strana 207). Zvyk ako každodenná modalita je akceptovateľný len ako súčasť idylického modelu sveta, v ktorom je prestúpený vyšším cieľom. Vytrhnutý z rámcov mestskej rodinnej idyly, ktorú rozprávač v novele konštruuje, sa zvyk spolu s ďalšími súčasťami každodennosti stáva terčom kritiky z pozície heglovského idealizmu, v ktorom stoja duch a hmota proti sebe v nezmieriteľnom protiklade.

Každodennosť ako čas bez vyššieho zmyslu, svedčiaci o narušenej totalite človeka, je konceptom, ktorý vyprodukoval predovšetkým moderný kapitalizmus

704 druhej polovice 19. storočia.¹⁸ Je preto pozoruhodné, že potenciál každodennosti kritizovať politické či ekonomické pomery aktualizuje ináč skôr lojálny M. Š. Ferienčík, keď chce demonštrovať nevyhnutnosť zmeny, ktorá bude viesť k dosiahnutiu ideálneho stavu. Každodennosť tu teda slúži nielen ako konzervujúci a stabilizujúci, ale aj ako dynamizujúci prvok nevyhnutný na rozvinutie epického deja.¹⁹

Nekaždodenné epizódy

Napriek značnému dôrazu na každodenné činnosti, priestory či pocity postáv nespočíva dej novely výlučne na opise každodenných situácií. Vpred ho posúva hlavná zápleтка (náprava Štefana na správnu životnú cestu pomocou rodinného sprisahania) a mnohé epizódy, ktoré sa nedajú označiť za každodenné. Sú to napríklad epizódy, ktoré majú charakter viac-menej samostatných anekdotických príbehov: príhoda s podvodníkmi na ceste zo školy domov, rozprávanie o Jankovej poľovačke s otcom alebo fraškovito vyrozprávaný príbeh zatýkania Štefana (do horárne ho prídu odvieť gardisti, ale poľný ich opije a v spánku odnesie do hory, zatiaľ čo poctivý Štefan príde do väzenia sám). Hoci ide o príhody vymykajúce sa každodennosti, autor nesiahá do repertoáru úplne exotických, výnimočných udalostí, ktoré by čitateľov síce zaujali, ale zväčšili by aj priepasť medzi nimi a hlavnými postavami, čím by nemohla byť naplnená výchovná funkcia novely.

Dej sa posúva dopredu najmä na rodinných oslavách alebo pri priateľských návštevách a stretnutiach, ktoré vytvárajú priestor pre konfrontáciu postáv a porovnanie ich životných postojov. Sú to situácie, ktoré stoja niekde medzi všedným a výnimočným, je to teda istý druh sviatočnej každodennosti, ktorá umocňuje pozitívny obraz rodinnej idyly a vylučuje z neho každodenné situácie, ktoré by tento obraz mohli problematizovať.²⁰ Azda najzaujímavejším príkladom takéhoto využitia sviatočnej každodennosti je motív jedla a jedenia, ktoré nemožno čítať realistickým kódom ako doklad sociálneho či kultúrneho statusu postáv, ale skôr treba odkryť znakovú podstatu konkrétnych pokrmov i celkového rituálu stolovania. Keď sa napríklad bratia vracajú domov na prázdniny, Janko hneď pri vstupe do rodného domu uhádne, že matka varí halušky. Zdá sa, že halušky, ako prvé jedlo

18 Aj neskôr bude takéto chápanie každodennosti figurovať v lavicovo orientovaných kritických úvahách o modernom spôsobe života, napríklad v prácach H. Lefebvrea či R. Barthesa. Voči modernému svetu a jeho kultúre má však kritický postoj napríklad aj S. H. Vajanský, ktorý vychádza z konzervatívnych a kresťanských hodnôt.

19 Ako upozorňuje Barbara Suchoň v súvislosti so žánrom selanky, idylické žánre sú charakteristické svojou redukovanou epickosťou: „Naratívnosť selanky neznamená to isté ako epickosť. Prehovory postáv obsahujú elementy fabuly, ale zväčša im chýba epická spojitosť, sú príliš fragmentárne a presýtené lyrizmom alebo didaktickými komentármi, sú príliš epizodické, obmedzené na jednu dejovú líniu, aby sa mohli stať súčasťou hlavného dejového plánu a prúdu udalostí“ (Suchoň 1994: 10).

20 Ku konceptu sviatku ako protikladu každodennosti pozri napríklad Bílik 2018; Pešková 1998. Podobne pracuje so sviatočnou každodennosťou aj A. Sládkovič v skladbe *Detvan*, ktorá je exemplárnym príkladom idylickej skladby (Bilińska 2019). Napriek tomu, že J. Kalinčík chválil v roku 1862 Sládkoviča za to, že v *Detvanovi* ako prvý opísal „domáci, jednoduchý, každodenný, a predca tak významný život slovenský“ (Kalinčík 1862: 452) a považuje to za správny, dobovo adekvátny výber témy pre umelecký text, jednotlivé scény sa v skutočnosti neodohrávajú pri každodennej poľnohospodárskej, pastierskej či domácej práci, ale v sviatočných, vo významných, v nekaždodenných situáciách: v sobotu večer, na jarmoku, pri stretnutí s kráľom (Winczer 1983: 337).

podané pri príchode domov, sa prostredníctvom takéhoto zvýznamňovania stali, respektíve potvrdzovali sa vo funkcii národného jedla.²¹

Iným nápadným príkladom je detailný a široký opis podávaných jedál i priebehu celej hostiny, ktorú pani polesná a pán polesný usporiadajú pre dobrovoľníkov, s ktorými prišli aj Janko a Štefan. Oslava trvá celú noc, keďže už ráno sa budú musieť polesní s Jankom a ostatnými dobrovoľníkmi rozlúčiť:

„Oživil dom ako za tých dávnych čias, slúžky opatrovali oheň, nosili drevo, chytali a škrtili husi, kačky i kurčatá. A čochvíľa smažilo, škvarilo, pieklo a varilo sa to všetko. Zuza trepala na bryndzové halušky, Dora obracala kačky na ražni, až radosť bola nazrieť do kuchyne. I len tá vôňa, čo vychodila von, čarovne účinkovala na chuť okoloidúcich, či div, že všetky psy poplietali sa pomedzi nohy našich kuchárov? Ale veru nechajme my kuchárky kuchárkami, a smažiť a pražiť a pripravovať chutné jedlá, podme radšej k našim priateľom a štrngnime si s nimi chutným vínom na ich a naše zdravie a na dobrý úžitok. Veruže naši chlapici prázdnili tie sklenice, až radosť podívať sa na nich, rástol ten náš stary polesný od radosti, mladol medzi mladými a núkal a pripíjal nie ináč, akoby i dobrovoľníkov chcel spíť pod stôl ako onehdy gardistov, ale dobrovoľníci slovenskí nie sú gardisti, tých veru tak priam neopoji. Prišla mamička do chýže, prikryla stôl, doniesla nanovo naplnené sklenice, doniesla a donášala misu za misou chutne pripravených jedál, najprv polievku, potom v octe obarené a krásnymi kotúčkami cibule okrášlené modré pstruhy, a mäso s chrenom a kapustu s kuroptou a halušky s bryndzou a rozličné pečene“ (strana 158).

Je pozoruhodné, nakoľko je tento opis neadekvátny situácii v horárni, ktorá do daného momentu vyvolávala dojem skromného príbytku. Zjavujú sa tu dve slúžky, doteraz nespomínané, a množstvo rôznych chodov evokuje skôr dlho pripravovanú hostinu pre vzácnych hostí z vyššej vrstvy než narýchlo nachystané pohostenie pre nečakanú návštevu.

Je zjavné, že rozprávač chcel túto chvíľu čo možno najviac zvýznamniť, zdôrazniť rodičovskú radosť z návratu synov, o ktorých dlho nič nevedeli, i vážnosť historického poslania dobrovoľníkov. Nenápadné porovnanie dobrovoľníkov, ktorí bez problémov popijú aj väčšie množstvo alkoholu, s gardistami, poľahky opitými a zosmiešnenými Štefanovým otcom, zároveň umocňuje na báze stereotypov obraz silného, zdravého a mužného slovenského vojaka-dobrovoľníka.

Pri tejto pasáži sa však dá uvažovať aj o inom funkčnom pláne. Detailný popis jedál a spôsobu ich úpravy a podávania mohol slúžiť i na upútanie pozornosti (najmä) čitateľiek, o ktorých autor predpokladal, že usporiadanie slávnosti u horárov ich nielen zaujme, ale vzbudí (alebo upevní) u nich sympatie a úctu k horárovej rodine. Vysoká úroveň stolovania a hostiny mohli vidiecku rodinu povýšiť v očiach čitateľov a posilniť tak ich ochotu identifikovať sa s vidieckym

21 Aj v tejto súvislosti si môžeme pripomenúť tú stratégiu upevňovania národného čítania, ktorú J. E. Fox a C. Miller-Idriss nazývajú „consuming the nation“, čiže preferovanie určitého spotrebného tovaru na základe jeho národného pozadia alebo symbolického významu pre národné spoločenstvo (Fox - Miller-Idriss 2008). V prípade novely sledujeme premietnutie tejto stratégie do literárneho diela, ktoré taktó upevňuje národné povedomie u čitateľov.

706 ľudom ako nositeľom národne špecifickej kultúry.²² Ak autor smeruje svoju pozornosť na čitateľky,²³ robí v skutočnosti to isté čo Janko s Gustou: snaží sa zmeniť automatické, každodenné vnímanie a uvažovanie slovenských meštianskych žien, ktoré sa môžu stať nositeľkami národne angažovaného každodenného života slovenského spoločenstva.

Záver

Novela M. Š. Ferienčíka *Bratia* je nielen autorovou najrozsiahlejšou novelou, ale patrí aj k najdlhším slovenským prózam šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 19. storočia. Mnoho priestoru v nej zaberajú zdĺhavé opisy či opakujúce sa rozprávačove výklady, ale popri tom sa v texte ukazujú aj miesta, ktoré potvrdzujú, že Ferienčík nielen recykloval témy a postupy konvenčných „romantizujúcich próz“ (Mráz 1959: 129) a usiloval sa zaujať čo najširšie publikum, ale uplatňoval aj originálne nápady, dovtedy netematizované skúsenosti a problémy z bežného života a tiež umelecké poznatky nadobudnuté zahraničnou lektúrou.²⁴

Aj z hľadiska reprezentácií každodennosti je tento text mimoriadne zaujímavý. Ferienčík jednak reflektuje mechanizmus upevňovania národného cítenia v každodennom živote postáv, jednak sa mu podarilo uplatniť obe polohy literárne zobrazenej každodennosti.

Každodennosť v diele figuruje ako súčasť idylického modelu sveta, ktorý Ferienčík ponúka ako návod na šťastný a národne uvedomelý život. Každodennosť prehľbuje a konkretizuje podobu tohto sveta, približuje ho svetu čitateľov, aby sa stal pre nich hmatateľný a ľahšie napodobniteľný. Čo je prekvapivejšie, každodennosť sa stáva aj dôkazom nefunkčnosti istého spôsobu života a signálom nevyhnutnej zmeny: neporiadok či zlá strava nie sú predmetom autorovej irónie, nezasluhujú si degradáciu či zosmiešnenie, aké možno nájsť napríklad u Jonáša Záborského, ktorý tiež pozerá na romantických idealistov kriticky. U Ferienčíka je nefungujúca každodennosť symptómom hlbšieho problému, a preto je dostatočne dôležitá na to, aby ju rozprávač podával s plnou vážnosťou. Hoci tieto narušenia každodennosti vznikajú skôr ako mechanický odraz vnútorného problému postavy na jej každodenných návykoch a nie sú odrazom hĺbkovej analýzy zložitých psychologických a historických procesov odohrávajúcich sa na pozadí života postáv, vážne zobrazená každodennosť je podľa Ericha Auerbacha charakteristickým príznakom literárneho realizmu (Auerbach 2007).

Neznamená to síce, že Ferienčíkova novela sa dá na základe inovatívneho zobrazenia každodennosti a značnému rešpektu, ktorý jej preukazuje, považovať za realistický text, ale práve každodennosť je pre neho bázou pri hľadaní modelu, ktorý by ponúkol akceptovateľnú odpoveď na kľúčovú otázku slovenského národného obrodzenia – otázku vzťahu ducha a predmetnosti. M. Š. Ferienčík sa

22 Túto tendenciu obrodeneckej prózy, ktorá tematizuje vidiek v pozitívnom svetle, aby tak posilnila národnú identitu meštianskych vrstiev, pomenúva aj Jaroslava Janáčková. Kým tento typ prózy nazýva vidieckou („venkovskou“), prózu určenú na čítanie obyvateľom dediny nazýva prózou dedinskou („vesnickou“) (Jedličková 2020: 105).

23 Oslovovanie čitateľiek nájdeme napríklad aj v textoch Daniela Bacháta, V. Paulinyho-Tótha a iných.

24 Ako to popisuje A. Mráz: „A hoc tieto „obrazy“ sú hodne rozvláčne, preťažené mnohým balastom a nesúrodými jednotlivosťami, jednako v nich sa pomerne najvyššie prejavujú Ferienčíkove typizačné schopnosti a práca nie je natoľko z vulgarizovaná povrchnou a apriórnu didaktičnosťou“ (Mráz 1959: 117).

usiluje vo svojich prózach ukázať, že život národne uvedomelého Slováka a Slovenky nemusí byť síce duchom predchnutou, ale útrpnou „cestou trnistou“, ale môže prinášať aj pocity každodenného šťastia a zmysluplného bytia.

Táto Ferienčíkova národnoobrodenecká stratégia nachádza svojich pokračovateľov či skôr pokračovateľky aj neskôr, v závere 19. storočia, v období silnejúceho národnostného útlaku. Marcela Mikulová zaraďuje napríklad aj tvorbu T. Vansovej do literárneho diskurzu postromantizmu, v rámci ktorého autori a autorky ponúkali alternatívy k hrdinským, individualistickým, ambicióznym riešeniam národných, politických i univerzálne ľudských otázok. Ako píše, Vansovej „stratégia – po malých krokoch, ale cieľavedome a komplexne, bola zdánlivo bez ambícií, ale svojím výsledkom bola prekvapujúca. Nekládla si vysoké a nespĺniteľné ciele – stačilo jej, že poskytuje kultivované pobavenie, poučenie, že píše v slovenčine o nadčasových citoch i kolíziách, o zušľachtovaní mravov, čo z hľadiska politických pomerov na Slovensku nebolo málo“ (Mikulová 2008: 47). Línia literatúry, ktorá tematizuje rodinné prostredie a obyčajné každodenné problémy, vyvažuje a dopĺňa literatúru veľkých slov, činov a ambícií, ponúka priestor irónii a humoru a nezriedka práve takéto texty viac rezonujú medzi čitateľmi a sú aj výdatným prameňom pre literárnovedný výskum.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0021/20 *Národnoobrodenecké reprezentácie – mody realizácie, transgresie a tranzície*. Zodpovedná riešiteľka Mgr. Ivana Taranenková, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Pramene

- FERIENČÍK, Mikuláš Štefan [bez uvedenia autorstva], 1862. Besednica. *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 2, č. 87 (31. 10. 1862), s. 1.
- FERIENČÍK, Mikuláš Štefan, 1962. *Jedlovský učiteľ*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- HODŽOVÁ, Marína, 1965. *Listy Maríny Miloslavvy Hodžovej Viliamovi Paulínymu-Tóthovi*. Martin: Matica slovenská.
- KALINČIAK, Ján, 1862. Rozpomienky na Ondreja Sládkoviča. *Sokol*, roč. 1, č. 11, s. 399-400, č. 12, s. 442-456.
- PAULINY-TÓTH, Viliam, 1961. *Listy V. Paulíny Tótha Maríne Hodžovej*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- ŠKULTÉTY, Jozef, 1881. Mikuláš Št. Ferienčík. *Slovenské pohľady*, roč. 1, č. 3, s. 233-238.

Literatúra

- AUERBACH, Erich, 2007. Über die ernste Nachahmung des Alltäglichen. In BARCK, Karlheinz – TREML, Martin, ed. *Erich Auerbach. Geschichte und Aktualität eines europäischen Philosophen*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, s. 439-465. ISBN 978-3-86599-026-6.
- BACHTIN, Michail Michajlovič, 1980. *Román jako dialog*. Preložila Daniela Hodrová. Praha: Odeon.
- BARTHES, Roland, 2004. *Mytologie*. Preložil Josef Fulka. Praha: Dokořán. ISBN 80-86569-73-X.
- BÍLIK, René, 2018. K poetike festivity. In ZAJAC, Peter – BÍLIK, René, ed. *Poetika textu a poetika udalosti*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 9-29. ISBN 978-80-568-0147-5.
- BILIŇSKA, Irena, 2019. Biedermeier Andreja Sládkoviča. In ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Lubica, ed. *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, s. 149-162. ISBN 978-80-7491-545-1.
- CURTIUS, Ernst Robert, 1998. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-07-0.

- 708 ČEPAN, Oskár, 1974. Premeny „ducha a predmetnosti“ v slovenskom romantizme. In *Literaria XVI*. Bratislava: Veda, s. 101-163.
- ČEPAN, Oskár, 1984. *Stimuly realizmu*. Bratislava: Tatran.
- ČEPAN, Oskár, 1993. Rázdelia romantizmu. *Slovenské pohľady*, roč. 109, č. 1, s. 60-80. ISSN 1335-7786.
- ČERVENĀK, Andrej, 1968. *Vajanský a Turgenev*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- FELSKI, Rita, 1999. The Invention of Everyday Life. *New Formations*, č. 39, s. 15-31. ISSN 0950-2378.
- FOX, Jon E. – MILLER-IDRISS, Cynthia, 2008. Everyday nationhood. *Ethnicities*, roč. 8, č. 4, s. 536-563. ISSN 1468-7968.
- HODROVÁ, Daniela, 1994. *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP. ISBN 80-85917-03-3.
- JEDLIČKOVÁ, Alice, 2020. Nedůvěra měšřana v lid. Narativní figura. In MACHALÍKOVÁ, Petra – PETRASOVÁ, Tařána – WINTER, Tomáš, ed. *Zrození lidu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, s. 105-117. ISBN 978-80-200-3066-5.
- LEFEBVRE, Henri, 1972. *Das Alltagsleben in der modernen Welt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. ISBN 9783518063675.
- MACURA, Vladimír, 2015. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2506-7.
- MIKULOVÁ, Marcela, 2008. Vansová, Němcová a koncept neskorého biedermeieru. In GÖRÖZDI, Judit – MAGOVÁ, Gabriela, ed. *Tvorivost literární recepce*. Bratislava: Veda, s. 42-47. ISBN 978-80-224-1030-4.
- MRÁZ, Andrej, 1959. *Literární profil M. Š. Ferienčika*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- NEMOIANU, Virgil, 1977. *Micro-Harmony. The Growth and Uses of the Idyllic Model in Literature*. Bern – Frankfurt am Main – Las Vegas: Peter Lang. ISBN 978-3-261-02158-8.
- NEMOIANU, Virgil, 1984. *The Taming of Romanticism (European Literature and the Age of Biedermeier)*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 9780674418271.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava, 1998. *Role vědomí v dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-217-0.
- POGGIOLI, Renato, 1960. Wierzbowa fujarka. *Zagadnienia rodzajów literackich*, roč. 3, č. 1, s. 39-77. ISSN 0084-4446.
- SHERINGHAM, Michael, 2009. *Everyday life: theories and practices from surrealism to the present*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-956698-4.
- SCHÜTZ, Alfred – LUCKMANN, Thomas, 1984. *Strukturen der Lebenswelt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. ISBN 3518280287.
- SUCHOŇ, Barbara, 1994. *Dzieje sielanki słowackiej na tle europejskim*. Kraków: Universitas. ISBN 83-7052-196-7.
- ŠTŮR, Ludovít, 2007. O národných povestiach a piesňach plemien slovanských. In ŠTŮR, Ludovít. *Dielo*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 361-383. ISBN 978-80-8101-020-0.
- WINCZER, Pavol, 1983. Sládkovičov Detvan a tradícia idyly. *Slovenská literatúra*, roč. 30, č. 4, s. 331-339. ISSN 0037-6973.
- WITKOWSKA, Alina, 1995. Wstęp. In WITKOWSKA, Alina – JAROSIŇSKA, Izabela, ed. *Idylla polska: antologia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, p. III-LVII. ISBN 83-04--04088-3.